

УДК 34:316.64:316.72

А. С. Ткачук, аспірантОдеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розглянуті поняття правосвідомості та правової культури, їх класифікації, структурні елементи, зокрема, правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка. Проведено аналіз їх особливостей та взаємозв'язку.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка.

Право, правовідносини, правова діяльність відображаються у свідомості людей у вигляді знань і оцінок, почуттів і звичок, в сукупності вони утворюють особливу форму суспільної свідомості — правосвідомість. У ній виражене уявлення будь-якої соціальної групи або індивіда не тільки про право, але також про інститути, що забезпечують існування права — державу, правосуддя, законність тощо. Іншими словами, правосвідомість — це сукупність правових поглядів, що відображають відношення людей до права.

Проблема сутності, значення, структури і функцій правосвідомості має давню історико-філософську, позитивно-правову, соціологічну і психологічну традиції дослідження. У історії філософської і правової думки — це роботи Протагора, Демокріта, Платона, Арістотеля, Цицерона, Сенеки, Ульпіана, Ф. Аквінського, Макіавеллі, Бодена, Гроція, Гоббса, Локка, Монтеск'є, Руссо, Канта, Гегеля, Савініні. Марксистська традиція представлена творчістю К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова, В. Леніна та їх послідовників — філософів і юристів «радянського періоду» — Б. Стучки, В. Пашуканіса, С. С. Алексєєва, В. Кудрявцева, Н. Лукашева, В. Нерсесянца та інших. Окрема філософсько-правова парадигма правосвідомості розроблена в рамках російської інтелектуальної традиції XIX–XX ст. — М. М. Коркуновим, Г. Ф. Шершеневичем, І. О. Ільїним, Б. М. Чичерїним, Б. О. Кістяківським, П. І. Новгородцевим та іншими. Серед сучасних вчених, які займаються дослідженням проблематики правосвідомості, слід назвати Р. С. Байніязова, Е. А. Белканова, А. М. Величко, В. Б. Гончарова, А. В. Грошева, В. М. Демидова, З. М. Каландарішвілі, В. В. Кожевникова, А. В. Корнева, Ю. Ю. Комлева, М. І. Марченко, А. В. Полякова, І. В. Понкіна, А. Р. Ратінова, В. Л. Сальникова, В. Є. Семенова, В. Ю. Сморгуну, В. М. Сирих, Є. В. Тимошину, А. Б. Хабібুলіна, В. М. Чайку, А. Е. Чернокова.

З поняттям правосвідомості тісно пов'язане поняття правової культури. Його розробкою займалися такі вчені: А. Р. Ратінов, М. Б. Смоленський, І. А. Кригіна, Л. А. Єршова, Г. Б. Мірзоев, В. І. Камінський. Аналізуючи їх наукові праці, можна зробити висновок, що правова культура — це частина загальної культури суспільства. Вона тісно пов'язана з правосвідомістю, спирається на неї, але являє собою відносно самостійну категорію, тому що містить у собі не тільки соціально-психологічні процеси, що відбуваються в суспільстві, але юридично значущу поведінку членів суспільства, традиції правотворчості, практику функціонування правових інститутів в цілому [1, 110].

Проаналізувавши роботи науковців, в яких центральною темою були проблеми правосвідомості та правової культури, ми дійшли висновку, що мало уваги було

людини [6, 275–279]. На думку професора В. В. Лазарева, «забезпечення максимальної взаємної відповідності між усіма елементами правової культури — магістральна лінія зміцнення в суспільстві законності та правопорядку» [4, 400].

Окремо можна розглядати правову культуру посадових осіб, співробітників правоохоронних органів, працівників державного апарату. Правова культура — глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Основними показниками рівня правової культури вважають: право, що відповідає вимогам справедливості та свободи; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їхню переконаність діяти відповідно до вимог правових приписів; рівень культури творення та реалізації права; рівень якості роботи правоохоронних органів та посадових осіб; якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

В основі права лежить принцип справедливості, що характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей у суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правовідносини з іншими людьми, колективами людей, державою та суспільством у цілому. Кожна приватна чи посадова особа, громадянин, особа без громадянства чи іноземний громадянин мають бути переконані в тому, що їхня діяльність відповідає вимогам правових приписів. Названі правові приписи характеризують рівень культури творення та реалізації права кожної посадової особи. Якісна праця посадових осіб відповідних органів є критерієм якості законодавства та його здійснення.

Зупинимось детальніше на *структурі правової культури*. Різні автори неоднозначно визначають структуру правової культури. Її елементами В. П. Сальников вважає об'єктивне і суб'єктивне право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірну діяльність суб'єктів [7, 214]. А. Ф. Нікітін до складових частин правової культури відносить ідейно-політичні й моральні погляди і переконання, правові знання, ставлення до права, поведінку і діяльність у правових ситуаціях. В. А. Бурмістров в правовій культурі виділяє право, його норми і принципи, законність, правопорядок, правовідносини, суб'єктивні права, права та обов'язки, правомірну поведінку, правосвідомість, правові процедури, правові норми функціонування держави та її громадських організацій [8, 44]. В. В. Лазарєв в правовій культурі вбачає чотири її різновиди (стани): правові ідеї (ідеолого-психічний), правові норми та інститути (нормативний), правові вчинки (поведінковий), правові установи (стан, який закріплює результати правової діяльності). На наш погляд, до структурних елементів правової культури слід віднести правосвідомість, правові принципи, законодавство, юридичні форми (джерела) права, правові процедури, законодавчу техніку, систематизацію законодавства, законність, правове виховання, правовий порядок.

Отже, правова культура як суспільне явище складається із системи правових норм, сукупності наявних правовідносин та суб'єктів права, правосвідомості та фактичного становища у сфері законності та правопорядку. Правова культура відображає всю сукупність правових процесів у суспільстві — правоутворення, правове мислення, правове регулювання, правотворчість, правореалізацію, правомірну поведінку.

У правовій культурі індивіда, людини, особистості, яку зазвичай розглядають як компонент правової культури суспільства, одні автори знаходять два структурних елемента, інші — три. Зокрема, Є. В. Агранівська стверджує, що правова культура особистості складається з ідеологічного та соціально-психологічного компонентів [9, 509]. До правової ідеології вона відносить систематизоване, науково обгрунтоване усвідомлення законності, справедливості, рівноправності, свободи та інших потреб і цілей суспільного розвитку, а до правової психології — несистематизовану, емоційну реакцію на правові явища, їх усвідомлення та оцінку на емпіричному рів-

з якого настає юридична, передусім кримінально-правова, а для комерсантів — цивільно-правова відповідальність. Отже, правового вакууму не існує, кожна людина щодня вступає у певні правовідносини, підчас навіть підсвідомо.

Існує третій вид правосвідомості — наукова правосвідомість. Це ідеї, концепції, погляди, що виражають систематизоване теоретичне дослідження права. Носіями цього виду правосвідомості виступають вчені-юристи. Також одним з критеріїв правосвідомості є її суб'єктний склад. Згідно цьому критерію правосвідомість може бути індивідуальною, груповою та суспільною.

Подібну класифікацію має і правова культура. Виділяють правову культуру суспільства, особистості та соціальної (професійної) групи (хоча остання часто входить до складу правової культури суспільства). Отже, подібність класифікацій говорить про стійкий зв'язок між правосвідомістю і правовою культурою, хоча перша має більше різновидів.

Існує такий феномен правової культури, як презумпція знання закону, що означає припущення (умовність) про знання особою закону, яке прийняте з метою нормального функціонування всієї правової системи і виступає неодмінною вимогою правової культури. Тому кожен громадянин має бути зацікавлений у правовій культурі. Наявність навіть чималих юридичних знань у громадян, посадових осіб ще не свідчить про високий рівень правової культури, тому що необхідно не тільки знати право, а й проявляти правову активність.

Правосвідомість — одна з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою та філософією. Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною із розвитком правової свідомості і правової культури. Вони є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві. Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворюючими факторами правової демократичної держави.

Результатом нашого дослідження є виявлення і аналіз особливостей взаємозв'язку правосвідомості і правової культури. Обидві категорії мають подібні види (існує правосвідомість і правова культура суспільства, особистості, групи). Певні структурні елементи є спільними для обох понять: як правосвідомість, так і правова культура являють собою не лише відношення до права, знання правових приписів, а й поведінковий (вольовий) компонент, тобто реалізацію норм права у повсякденному житті. Деякі вчені вважають саму правосвідомість елементом правової культури. В результаті наукового дослідження ми дійшли висновку, що поняття правової культури ширше поняття правосвідомості, та переконалися в тому, що між цими категоріями існує залежність.

Література

1. Бахарева А. Н. *Формирование правосознания молодежи в 20-е годы XX века в Советской России: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бахарева Анна Николаевна.* — СПб., 2007. — 159 с.
2. Карбонье Ж. *Юридическая социология / Ж. Карбонье; пер. и вступ. ст. В. А. Туманова.* — М.: Прогресс, 1986. — 350 с.
3. Луковская Д. И. *Предмет и методология истории политических и правовых учений / Д. И. Луковская // Известия вузов. Правоведение.* — 2007. — № 3. — С. 197—211.
4. Лазарев В. В. *Общая теория государства и права.* — М.: Юрист, 2000. — 488 с.
5. Окара А. Н. *Правосознание — центральная категория философии права И. А. Ильина // Государство и право.* — 1999. — № 4. — С. 84—93.
6. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. *Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / Ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко* — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
7. Сальников В. П., Кальной И. И., Гуцериев Х. С., Сандулов Ю. А. *Философия для аспирантов: Учебник / Ред. Сальников В. П.* — СПб.: Лань, 2003. — 512 с.

